

МАКСИМЕНКО Н. В.

здобувач кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет)

УДК 349.2+340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.71>

ГЕНЕЗА РОЗУМІННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті здійснено історико-правове дослідження генези розуміння доброчесності у діяльності органів державної влади та розвитку суспільства. Показано, що доброчесність є необхідною умовою легітимності публічної влади та чинником формування суспільної довіри. Її значення особливо зростає в умовах європейської інтеграції, цифрової трансформації державного управління та сучасних викликів, що постають перед інститутами влади. Доброчесність розглянуто не лише у контексті боротьби з корупцією, а й як комплексну систему етико-правових вимог, що охоплюють запобігання конфлікту інтересів, декларування активів, захист викривачів, дотримання етичних кодексів і професійних стандартів. Дослідження простежує еволюцію поняття доброчесності від його етимологічного коріння в церковнослов'янській та латинській традиціях до концептуалізації у філософських вченнях Сократа, Платона, Арістотеля, Канта, Макіавеллі та інших мислителів. Встановлено, що в античній і класичній філософії доброчесність розумілась як фундаментальна моральна якість особи, невіддільна від справедливості, щастя та суспільної користі, а згодом трансформувалася у правову категорію, інтегровану в публічне право та державну службу. Особливу увагу приділено аналізу історичних джерел української державності – від Київської Русі до сучасної України – де відображено морально-етичні приписи для носіїв владних повноважень, що поступово набували характеру правових імперативів. У роботі доведено, що принцип доброчесності є результатом тривалої еволюції етичної думки й водночас має виразний юридичний зміст. Він вийшов за межі морально-філософської площини та закріпився у правових нормах як ключовий стандарт поведінки державних службовців. Наголошено на наукових прогалинах: відсутності чіткої періодизації розвитку поняття, проблемності розмежування між моральною чеснотою і юридичним принципом, складності вимірювання доброчесності поза антикорупційною парадигмою. Зроблено висновок, що подальше дослідження історико-правових аспектів доброчесності є необхідним для вироблення цілісної моделі публічної доброчесності, здатної зміцнити інститути держави та забезпечити сталість суспільного розвитку.

Ключові слова: доброчесність, державна служба, історико-правове дослідження, чеснота, публічна влада, етика, адміністративне право.

Maksymenko N. V. The Genesis of the Understanding of Integrity in the Activities of State Authorities and the Development of Society: A Historical and Legal Study

The article presents a historical and legal study of the genesis of the understanding of integrity in the activities of state authorities and the development of society. It is shown that integrity is a necessary condition for the legitimacy of public authorities

and a factor in the formation of public trust. Its importance is especially growing in the context of European integration, digital transformation of public administration and modern challenges facing government institutions. Integrity is considered not only in the context of the fight against corruption, but also as a complex system of ethical and legal requirements that include preventing conflicts of interest, declaring assets, protecting whistleblowers, adhering to ethical codes and professional standards. The study traces the evolution of the concept of integrity from its etymological roots in Church Slavonic and Latin traditions to its conceptualization in the philosophical teachings of Socrates, Plato, Aristotle, Kant, Machiavelli and other thinkers. It is established that in ancient and classical philosophy, integrity was understood as a fundamental moral quality of a person, inseparable from justice, happiness and public benefit, and later transformed into a legal category integrated into public law and civil service. Particular attention is paid to the analysis of the historical sources of Ukrainian statehood – from Kyivan Rus to modern Ukraine – where moral and ethical prescriptions for holders of power are reflected, which gradually acquired the character of legal imperatives. The work proves that the principle of integrity is the result of a long evolution of ethical thought and at the same time has a distinct legal content. It has gone beyond the moral and philosophical plane and has become entrenched in legal norms as a key standard of behavior for civil servants. The scientific gaps are emphasized: the lack of a clear periodization of the development of the concept, the problematic nature of the distinction between moral virtue and legal principle, the complexity of measuring integrity outside the anti-corruption paradigm. It is concluded that further research into the historical and legal aspects of integrity is necessary to develop a holistic model of public integrity that can strengthen state institutions and ensure the sustainability of social development.

Key words: *integrity, civil service, historical and legal research, virtue, public authority, ethics, administrative law.*

Постановка проблеми. Добросовісність у діяльності органів державної влади виступає необхідною умовою легітимності публічної влади та формування довіри громадян. В умовах європейської інтеграції та цифрової трансформації державного управління її значення істотно зростає. Йдеться не лише про протидію корупції, а про розбудову цілісної системи забезпечення добросовісності, що охоплює запобігання конфлікту інтересів, декларування активів, захист викривачів, етичні кодекси, професійні стандарти й дисциплінарну відповідальність [1]. Особливої актуальності набуває історико-правовий підхід, адже поняття добросовісності має глибоку інтелектуальну традицію – від античної чесноти до сучасного правового принципу. Саме відтворення цієї генези дозволяє уникати механічного перенесення іноземних моделей і створювати нормативно та культурно релевантну концепцію публічної добросовісності. Водночас добросовісність виступає чинником взаємозв'язку між розвитком держави та суспільства, оскільки сприяє формуванню довіри, знижує транзакційні витрати, підсилює спроможність інститутів і забезпечує сталість реформ.

Стан наукової розробки проблеми відображає багатовимірність цього феномену. У філософсько-етичній традиції, починаючи від Аристотеля й Томи Аквінського та завершуючи Кантовою деонтологією, добросовісність розглядалась як моральна чеснота, що згодом набула правового змісту. У правовій доктрині від римського *honestas* до природно-правових концепцій ранньомодерної доби вона означала міру належної поведінки, а в сучасному праві перетворилася на принцип публічної служби, який може бути перевірений у дисциплінарних та судових процедурах. У галузі історико-правових та порівняльних студій наявні праці про еволюцію державної служби та етики посадовців, проте системні реконструкції саме генези розуміння добросовісності як правової категорії залишаються розпорошеними. Український контекст позначений значним масивом досліджень антикорупційного права та етики

державної служби, однак відчутна термінологічна неоднорідність і брак інтеграції історико-правової перспективи з сучасними практиками.

Метою наукової статті є здійснення історико-правового дослідження генези розуміння доброчесності у діяльності органів державної влади та розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Разом із тим наукова література фіксує низку прогалин: відсутність загальноприйнятої періодизації еволюції поняття, нечітке розмежування між етичною чеснотою і юридичним принципом, складність вимірювання доброчесності поза корупційною парадигмою, а також недостатнє опрацювання судової та дисциплінарної практики. Саме тому дослідження генези розуміння доброчесності у діяльності органів державної влади й розвитку суспільства має вагоме наукове та практичне значення, оскільки дає змогу відтворити історичні смисли, виявити механізми їх правової трансформації та виробити цілісну модель публічної доброчесності, релевантну сучасним викликам.

Дослідження доцільно розпочати з етимологічного аналізу терміна «доброчесність». Цей термін має церковнослов'янське коріння й походить від слова «добродѣтель», що означає «чеснота» [2, с. 241].

Доброчесність (від латинської) визначається як бездоганність («integritas») [3, с. 14].

Лексема «доброчесність» утворена від компонентів «добро» й «чесність», які репрезентують багатогранність етичних рис людини. «Практичний словник синонімів української мови» фіксує її в синонімічному гнізді поряд із «чеснотою (чеснотами), цнотливістю, цноту, чесністю, моральністю, добропристойністю, добропорядністю» [4, с. 90].

З огляду на аналіз джерел, поняття «добро» у різних авторів подається у близьких за змістом, але варіативних формулюваннях. Показово, що у згаданому етичному словнику статтю «доброчесність» відсилають до «чесноти», фактично розглядаючи їх як тотожні. «Чеснота (доброчесність)» трактується як позитивна моральна якість, зумовлена свідомістю та волею особи, що виступає узагальненою й сталою рисою індивіда, його способу життя та вчинків; як характеристика готовності й здатності послідовно орієнтуватися у діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості, а також як форма об'єктивації моралі, що проявляється у принципах, нормах і приписах [5, с. 386-388].

Як риса особистості, чеснота є самодостатньою ціллю, ніколи – лише засобом. Вона реалізується у свободному й рефлексивному виборі дії, пов'язаному з прийняттям ризику власного рішення; включаючи імпульси інстинкту, пристрасті та природні нахили, чеснота перетворюється на усвідомлену, усталену практику [6, с. 387-389].

Доброчесність слід розглядати як окрему морально-філософську категорію, яка викристалізувалася внаслідок тривалої еволюції етичної думки. Вона відбиває не лише буденні, наївні уявлення носіїв мови, а й цілеспрямовані світоглядні рефлексії провідних мислителів. Саме цим пояснюється її винятковість як світоглядного феномена європейської культури [7, с. 181-182].

Дійсно, специфіка лінгвістичного перекладу «доброчесності» як морально-етичної норми актуалізує потребу ґрунтовного дослідження саме етимологічного його значення в аспекті наявного розмаїття синонімічних понять.

Розпочинаючи аналіз, варто апелювати до античної філософії, адже її напрацювання сформували інтелектуальний фундамент сучасної філософії та юриспруденції, вплинувши на державність і право. Тож закономірно, що питання етики й моралі були предметом пильної уваги різних шкіл. Ідею доброчесності як «морального феномену» розробляли Сократ, Платон, Арістотель, Плутарх; пізніше – Іммануїл Кант, Нікколо Мак'явеллі та інші мислителі. В їхньому розумінні мораль – це насамперед теорія чеснот. Чесноти залишаються ключовими якостями людини; Сократ одним із перших подав їх філософське обґрунтування, визначивши чесноту як стан моральної довершеності, якого слід досягати без обов'язкового докладного з'ясування її сутності [8, с. 540].

У фокусі сократівської етики – пізнання доброчесності, яку він убачав у стриманості (контролі над пристрастями), мужності (подоланні небезпеки) та справедливості (додержанні божих і людських приписів) [9, с. 59-61]. Логіка Сократа проста: щоб бути справедливим,

треба знати, що таке справедливість; щоб бути доброчесним – розуміти сутність чесноти [10, с. 43-50].

Сократ вважав, що справжнє благо для людини – це чеснота, невіддільна від щастя й суспільної користі (добро, яке робить щасливими і особу, і спільноту). Чеснота є проявом знання, тоді як зло постає з несвідомих, необізнаних дій. Звідси висновок: неосвічений правитель завдає більше шкоди, ніж приносить користі [11, с. 110].

В етичному вченні Платона душа поділяється на три частини – розумну, пристрасну та рушійну – і кожна з них має власну чесноту: мудрість, поміркованість і мужність відповідно. Коли ці три чесноти гармонійно реалізовані в особі, виникає загальна соціальна чеснота – справедливість. Філософ визначає справедливість як поєднання доброчесності та мудрості, тоді як несправедливість ототожнює з ницістю й невіглаством. Доброчесність він описує як належний, «здоровий» стан душі, на противагу порочності, що є її хворобливим розладом; причому видів порочності багато, а доброчесність – одна [12, с. 102-123].

У Платона антропологічно-моральний підхід зводиться до того, що душа складається з трьох елементів: раціонального, емоційно-пристрасного та волево-динамічного. Відповідні чесноти цих частин – мудрість, поміркованість і мужність – у сукупності формують справедливість як загальну соціальну чесноту. Справедливість мислитель розумів як поєднання доброчесності з мудрістю; протилежністю їй є ницість і невігластво. Доброчесність – це впорядкований, «здоровий» стан душі; порочність – множина її хворобливих відхилень [12, с. 136; 13, с. 579].

Арістотель запропонував своє, відмінне бачення доброчесності, тісно пов'язавши її зі щастям. На його думку, призначення людини полягає в діяльності душі, узгодженій із розумом; відтак людське призначення за своєю суттю збігається з призначенням доброчесної особи [14, с. 29]. Звідси впливає й розуміння щастя як особливого способу активності душі відповідно до чесноти. Сама чеснота постає як уміння тримати «середину» між крайнощами, а у вимірі найвищого блага – досягати «вершини» досконалості. У сфері державної служби філософ підкреслював, що справжній політик насамперед дбає про чесноти громадян, прагнучи зробити їх доброчесними та законослухняними [14, с. 51-55]. Така позиція акцентує потребу тісного зв'язку між особистими чеснотами службовця та його публічним прикладом. У подібному ключі сучасні мислителі відносять до головних чеснот безкорисливе служіння спільному благу й виконання громадянського обов'язку, що відбиває певний інтуїтивний спосіб світосприйняття [15, с. 125-128]. Правова природа та механізми формування етичних вимог до державних службовців свідчать про прагнення інституцій будувати урядування на високій моральній культурі й свідомості, доручаючи функції держави найбільш відповідальним, компетентним і водночас доброчесним особам, які сповідують усталені людські цінності та норми суспільної моралі.

Родоначальник німецької класичної філософії І. Кант зараховував до складників специфічної площини «моралі права» справедливість, чесність, права та обов'язки, розглядаючи їх у нерозривному зв'язку з примусом, який стає морально виправданим саме тоді, коли порушуються ці вимоги [16, с. 326-333]. Дослідниця Т.С. Павлова, аналізуючи співвідношення моралі й права у кантівській традиції, підсумовує: мораль і право водночас мають спільні та відмінні риси, виступаючи різними формами соціального регулювання; водночас їх єднає спільне функціональне призначення – вироблення еталонів і стандартів поведінки, що задають ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства [15, с. 15]. Такий підхід безпосередньо висвітлює правову природу принципу доброчесності в державній службі. Юридичний обов'язок держслужбовця бути доброчесним, хоч і закріплений у законодавстві, фактично спирається на добровільне прийняття: примус до праці є недопустимим, отже, особа, яка прагне стати службовцем, свідомо погоджується виконувати посадові функції з дотриманням принципу доброчесності. Те саме стосується й вже призначеного службовця: у разі зміни його життєвих пріоритетів та етичних переконань держава не може примушувати його працювати в руслі принципів (у т. ч. доброчесності), які втратили для нього значення; людина залишається вільною у виборі професії та праці.

У філософському вимірі соціальна роль державного службовця як представника держави полягає в обов'язку демонструвати суспільству бездоганний зразок – практичний ідеал – відданості найвищим моральним, етичним і духовним цінностям, що робить принцип доброчесності не лише правовою вимогою, а й особистісним зобов'язанням.

Погляд Н. Макіавеллі щодо моральних цінностей зводиться до такого: для правителя похвально дотримуватися чеснот, які суспільство вважає добрими, однак у реальних умовах людського існування неможливо володіти ними цілком. Тому розсудливіше уникати тих вад, що здатні коштувати влади, й остерігатися менш небезпечних – наскільки це реально; якщо ж уникнути їх неможливо, не варто на них зосереджуватися. Адже, якщо придивитися уважніше, знайдеться те, що виглядає чеснотою, але веде до загибелі, і те, що видається вадом, наслідування якої забезпечує безпеку та добробут [16, с. 69]. Ця позиція добре ілюструє ризик негативних наслідків від свідомого ігнорування посадовою особою морально-етичних норм, особливо коли вони закріплені законом. Загалом у творах Макіавеллі, присвячених чеснотам, центральною є ідея поєднання «чесноти» з «жорсткістю» заради викликання суспільної поваги. Подібний «баланс» радше належить до психологічних конструктів і, з позицій правової науки, не може отримати позитивної оцінки у площині відносин державної служби.

Історія державної служби України є невід'ємним етапом дослідження інституціоналізації морально-етичної норми доброчесності в державно-службових правовідносинах. Аналіз історичних джерел дає змогу відтворити засадні принципи формування правил поведінки службовців у добу Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Війська Запорозького, УНР, Української Держави, а також на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій, королівської Румунії та згодом УРСР у складі СРСР. Сукупність цих періодів підготувала підвалини сучасної державної служби незалежної України. Потреба ефективного управління різномірними соціальними групами зумовлювала запровадження «юридично регламентованих правил», відтак приписи для посадових осіб фіксувалися в правових актах – уставах, універсалах, атестатах, присягах тощо [17]. Особи, наділені владними повноваженнями з управління державою в її історичному розвитку, посідали в суспільстві особливе місце. Бездоганність їхньої поведінки була критично важливою для всіх відносин – як внутрішньодержавних, так і зовнішньополітичних. Тому не дивує, що протягом століть для представників влади послідовно запроваджувалися загальнообов'язкові норми та правила, які з часом набули форми нормативно закріплених етико-правових імперативів. Власне, становлення держави й формування її законодавчої основи зазвичай орієнтовані на поліпшення якості життя спільноти, а отже, логічним є вибудова законотворчих процесів на підмурку певних чеснот.

Висновок. Разом із тим аналіз історичних джерел засвідчує, що принцип доброчесності не виокремлювали як самостійну складову системи принципів державної служби. В історичних актах, що регулювали державні (згодом – публічні) процеси на українських землях, натомість послідовно фіксувалися морально-етичні настанови на кшталт «чесності/чесноти», які є суміжними з сучасним змістом принципу доброчесності. Зазначені документи висували до носіїв владних повноважень – урядовців, чиновників, представників публічної адміністрації – вимогу особистісної «чесності», що проявлялася у різних формах їхньої службової поведінки.

Отже, з врахуванням здійсненого узагальнення філософських концепцій необхідно визначити, що доброчесність поступово вийшла за межі суто етичної площини й набула юридичного сенсу: від засадничої цінності античного державотворення вона трансформувалася у фундаментальний принцип правової системи та всіх її інститутів.

Список використаних джерел:

1. Золотухіна Л.О., Легеза Ю.О. Право на захист публічного інтересу як об'єкт правовідносин. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 13. С. 17-24
2. Біленька-Свистович Л., Рибак Н. Церковнослов'янська мова: Підручник зі словником для духов. навч. закл. К.: Криниця, 2000. 335 с.

3. Український-давньогрецький-латинський словник. 2-ге вид., допов. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2012. 271 с.
4. Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. 480 с.
5. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
6. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
7. Черненко Н.А. Вербалізація концепту доброчесність у європейських лінгвокультурах (на матеріалі латинської, французької, англійської та української мов) : дис... к.ф.н. : 10.02.15. Київ, 2016. 247 с.
8. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. ФІЛОСОФІЯ: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
9. Данильян О. Г. Філософія : підручник. Х. : Право, 2013. 432 с.
10. *Філософія права* : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзюбань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.
11. Новаченко Т. В. Архетипова парадигма керівника в державному управлінні : монографія. За наук. ред. Е. А. Афоніна. Національна академія державного управління при Президентові України ; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям. Ніжин-Київ : Видавець Лисенко М. М., 2013. 320 с.
12. Платон. Держава / Пер. з давньог. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.
13. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
14. Арістотель. Нікомахова етика / Переклав з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
15. Павлова Т.С. Співвідношення моралі і права у філософії І. Канта (історико-філософський аналіз): автореф. дис. ... к.ф.н.: 09.00.05. Дніпропетроськ, 2007. 18 с.
16. Мак'явеллі Нікколо. Державець; пер. укр. Є.В. Тарнавського; худож.-оформлювач О.А. Гугалова-Мешкова. Харків: Фоліо, 2019. 121 с.
17. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. К. : Ніка-Центр, 2009. Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. 656 с.

